

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

УДК 027.3(477.43/44):025.2=161.1“18/19”

З ІСТОРІЇ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Олена АЙВАЗЯН

*Хмельницький національний університет, Наукова бібліотека,
вул. Кам'янецька, 110/1, м. Хмельницький, 29016, Україна, тел. (03822) 4-92-38*

Коротко розглянуто історію заснування, основні засади функціонування, склад фондів та читацький контингент публічних бібліотек, які діяли на Поділлі у 1866–1918 рр. Першою з них була бібліотека губернського центру – Кам'янець-Подільського, описано також і бібліотеки Вінниці, Проскурова, Бара та Гайсина. У всіх них абсолютно домінувала російська література (переважно художня) та преса, фінансувалися бібліотеки головню за рахунок виплат із місцевих бюджетів та платні від читачів.

Ключові слова: історія бібліотек в Україні, російські публічні бібліотеки межі ХІХ–ХХ ст., Подільська губернія.

Одним з важливих завдань історичної науки є вивчення історії вітчизняних бібліотек. Історія публічних бібліотек Подільської губернії знайшла своє часткове відображення у багатьох працях дослідників історії та краєзнавства Подільського краю. Початок поклав голова розпорядчого комітету бібліотеки І. К. Міхалевич, уклавши книгу “Двадцатипятилетие Каменец-Подольской русской публичной библиотеки. 1866–1890 г.”. Розгляду проблеми присвячено праці О. М. Завальнюка, С. М. Єсюніна, В. В. Малого, О. Б. Комарницького, Ю. А. Хоптяра, В. С. Прокопчука, М. І. Мілютіна, М. О. Бойцової, С. Л. Карван, Н. М. Синиці, С. Д. Гальчак.

В ідеологічному, культурному, а також економічному та соціальному відношенні кінець ХІХ ст. був періодом наростаючих змін. Традиційний устрій починав розвалюватися на всіх рівнях, скрізь проступали ознаки нового життя. Різноманітний потік інформації, який доходив до міст і найвіддаленіших сіл Російської імперії, знаходив свого читача, і суспільно активні діячі намагалися створити осередки культури, серед них і доступні для всіх публічні бібліотеки.

Розуміючи необхідність та невідворотність їх створення, царський уряд вирішив взяти справу організації публічних бібліотек під особистий контроль і ще в 1830-х рр. здійснив перші спроби створення таких державних установ по всій країні, в т. ч. і в Україні. В липні 1830 р. міністр внутрішніх справ генерал-ад'ютант Закревський надіслав циркулярний наказ київському військовому губернатору про необхідність заснування публічних бібліотек для читання. Для створення книгозбірень, згідно з наказом, передбачалися наступні заходи: визначити гарний будинок для губернської книгозбірні; віддати розпорядження щодо її відвідування, правил, якими мав керуватися бібліотекар, збереження фондів бібліотеки та задоволення читацьких запитів; обрати опікунів публічної бібліотеки та бібліотекаря.

У відповідь подільський губернатор Ф. П. Луб'яновський звітував про заснування в Кам'янці губернської бібліотеки, для чого було створено особливий комітет. Після обрання його опікунів, бібліотекаря та його помічника для збереження книг і виконання читацьких запитів, бібліотека могла працювати, використовуючи правила, прийняті для бібліотеки Волинського ліцею¹. Існує версія, що основою фонду цієї книгозбірні стала література польською та латинською мовами, вилучена з подільських навчальних закладів, які закривалися після ряду польських повстань². Отже, бібліотека була відкрита, але ця перша спроба через брак коштів і наявності літератури переважно релігійного змісту закінчилася невдачею.

В цей період царський уряд, остерігаючись можливого впливу публічних бібліотек на політичне життя в країні, встановив за ними суворий нагляд і розпорядився щороку передивлятися їх каталоги для контролю за російськими та іноземними надходженнями. Оскільки цензурними комітетами на той час керувало Міністерство народної освіти, у 1834 р. публічні бібліотеки передали йому від Міністерства внутрішніх справ. За таких умов в середині XIX ст. відкрито Кам'янець-Подільську російську публічну бібліотеку, у 1880–1890-х рр. розпочали роботу міські публічні бібліотеки в Барі, Могилеві, Немирові, на початку XX ст. – в Гайсині, Проскуріві та Вінниці.

Найстарішою з них є Кам'янець-Подільська російська публічна бібліотека ім. О. С. Пушкіна, яку урочисто відкрили 1 січня 1866 р. Початково бібліотека розмістилася у приватному будинку Павліцького. Бібліотекарем закладу, за пропозицією губернатора, було обрано відставного губернського секретаря Шкілева, а з 10 жовтня 1866 р. його на цій посаді змінив статський радник Скібіцький. Обслуговування проводилось і на абонементі, і в читальній залі. Читачі отримували на руки по одній книзі, за додаткову книгу треба було доплатити 5 коп., а з травня 1867 р. видача другої книги стала безкоштовною. Потреба в читанні газет і журналів зростала, тому окремих періодичних видань передплачували по два примірники.

Розпорядчий комітет бібліотеки турбувався про її переміщення у просторіше приміщення, поповнення науковими працями, збільшення кошторису книгозбірні та додаткові надходження до нього, оскільки пожертвування на бібліотеку були незначні. Число читачів зростало повільно. За перших п'ять років їх було не більше 400 осіб.

У 1870-х рр. для губернської публічної бібліотеки склалися більш сприятливі умови розвитку, значно зріс інтерес населення до читання. Розпорядок роботи став зручнішим, термін читання збільшився до двох тижнів, одному абоненту надавалось право отримувати не більше двох книг, дозволялося вносити річну плату частинами, запроваджувалась добова оплата (5 коп.).

Такі нововведення позитивно вплинули на зростання кількості абонементів, що покращило фінансовий стан книгозбірні. Крім того, фінансовий комітет щорічно отримував 800 руб. державної дотації. Спостерігалася також тенденція до збільшення бібліотечного фонду, пов'язаного з переїздом на початку 1880-х рр. у нове приміщення (на останній поверх будинку Гогоцького) з просторими кімнатами і великим, добре освітленим читальним залом. Проте через потребу ремонту бібліотека була змушена повернутися в будинок Левінзона, але вже на другий поверх.

¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК), ф. 442, оп. 1, спр. 629, арк. 1–7.

² Дитинник Л. В. Основні тенденції розвитку публічних бібліотек – осередків культури на Поділлі (друга пол. XIX ст.) // *Педагогічні читання пам'яті М. М. Дарманського: проблеми освіти в контексті гуманізації суспільства*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції 2 квітня 2010 р. – Хмельницький, 2010. – Т. 2. – С. 55.

1 січня 1881 р. фонд Кам'янець-Подільської російської публічної бібліотеки складав 3415 назв та понад 8 тис. примірників. Читальня могла прийняти не більше 10 осіб, яких найбільше цікавили газети. Для домашнього читання використовували художню літературу – твори російських та іноземних авторів, книги з історії³.

На початку ХХ ст. відповідно до статуту, затвердженого міністром внутрішніх справ 5 липня 1865 р. і зміненого київським, подільським і волинським генерал-губернатором 11 травня 1908 р., бібліотека знаходилась під безпосереднім опікунством місцевого губернатора і головним покровительством начальника Південно-західного краю. Розпорядчий комітет складався з семи осіб, із яких одну обирали подільські губернські земські збори⁴. Кількісні показники книгозбірні збільшувались, і на 1911 р. її фонд складав уже 16,5 тис. примірників, бібліотеку відвідувало 1237 читачів, від яких надійшло 44700 запитів⁵. В подальшому бібліотека кілька разів змінювала статус, але існує і сьогодні як міська центральна бібліотека м. Кам'янець-Подільського.

Барська міська публічна бібліотека в провінційному місті Бар Могилівського повіту була відкрита 7 квітня 1899 р. за дозволом Міністерства внутрішніх справ. Вона утримувалася за рахунок місцевої думи, на засіданнях якої заслуховували звіти про роботу книгозбірні, її прибутки та витрати, затверджували кошториси, обирали членів розпорядчого комітету. Так, у 1901 р., згідно зі звітом голови розпорядчого комітету бібліотеки о. Афанасія Дворницького, прибутки бібліотеки склали 518 руб. 57 коп.⁶

На 1 січня 1902 р. фонд бібліотеки нараховував 356 назв в 923 примірниках. Найбільшу частину фонду Барської публічної бібліотеки становила література з розділу “Словесність” та періодичні видання, яких передплачували 18 назв: “Киевлянин”, “Одесский листок”, “Россия”, “Стрекоза”, “Нива”, “Сквер”, “Русский паломник”, “Деревня”, “Северный курьер”, “Русское богатство”, “Мир Божий”, “Русская мысль”, “Исторический вестник”, “Восход”, “Научное обозрение”, “Детское чтение”, “Естествознание и география”, “Читальная народной школы”⁷.

Гайсинську міську публічну бібліотеку ім. О. С. Пушкіна було відкрито 1 квітня 1902 р. згідно з постановою Гайсинської міської думи за № 50 від 22 квітня 1899 р. на честь століття з дня народження О. С. Пушкіна. Спочатку вона розташовувалась у будинку, де були міські органи влади, а з 1 квітня 1906 р. її перенесли до будинку казначейства. Відповідальним за книгозбірню губернатор затвердив вчителя Гайсинського міського училища Г. О. Соколовського. Міська влада, згідно зі статутом, зобов'язувалася щорічно виділяти на утримання бібліотеки не менше 150 руб.⁸

На засіданні Гайсинської міської думи 20 лютого 1902 р. було розглянуто та затверджено подані розпорядчим комітетом бібліотеки і ухвалені загальними зборами членів бібліотеки регламентуючі документи: “Правила по встановленню внутрішнього розпорядку бібліотеки”, “Правила користування книгами та періодичними ви-

³ Малий В. В., Комарницький О. Б. Кам'янець-Подільська російська публічна бібліотека (1860–1890 рр.) // *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2004. – Т. 4. – С. 171–182.

⁴ *Доклады Подольской земской управы пятому чрезвычайному губернскому земскому собранию. Сессия от 16.05.1914.* – Каменец-Подольский, 1914. – С. 35.

⁵ *Подольское губернское земство. Отчет по отделу народного образования за 1911 г.* – Каменец-Подольский, 1913. – С. 23.

⁶ Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф. 117, оп. 1, спр. 370, арк. 69.

⁷ Там само, арк. 66.

⁸ Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. Д.286, оп. 1, спр. 352, арк. 2.

даньями”, “Інструкція для бібліотекаря”, а також Постанову загальних зборів членів бібліотеки, які відбулися 27 січня 1902 р.

На зборах розглянули низку питань: а) про встановлення внеску для почесних та дійсних членів і для передплатників на книги та журнали; б) про розгляд зазначених вище правил та інструкцій; в) про асигнування 700 руб. на передплату книг та 140 руб. на придбання інвентаря, канцелярські витрати, бланки і 100 руб. на інші витрати по бібліотеці та до виборів членів розпорядчого комітету. Міська дума затвердила ці документи і встановила членський внесок для дійсних членів бібліотеки в розмірі 3 руб. замість пропонованих чотирьох на рік⁹.

Згідно з правилами внутрішнього розпорядку Гайсинської міської публічної бібліотеки ім. О. С. Пушкіна, загальне завідування бібліотекою належало розпорядчому комітету, а безпосереднє – бібліотекарю, відповідальній особі та її помічнику. Коштами та господарською частиною завідував обраний неодмінний член розпорядчого комітету. Крім того, на розпорядчий комітет покладалися обов’язки контролю (щомісячні ревізії коштів у прибутково-видатковій книзі та ін.), пошук коштів на розвиток бібліотеки, поповнення бібліотеки книгами та періодичними виданнями згідно з запитаними читачів, складання річних звітів та пропозицій по розвитку книгозбірні.

Правила користування книгами декларували, що бібліотека, зібрана з російських книг, журналів та газет, має бути доступною для всіх верств населення, крім дітей. Вона повинна бути відкрита щоденно за винятком святкових та недільних днів. Час для читання в самій бібліотеці і для обміну книг визначався з 10 години ранку до 13 години і після обіду від 17 до 19 години. За читання книг і газет в самій бібліотеці визначалася оплата 1 руб. 80 коп. на рік; 90 коп. – за півроку, 15 коп. – за місяць та 2 коп. за день для осіб, які не є дійсними членами бібліотеки. Для бажаючих отримати книги додому також встановлювалася оплата: за одну книгу 2 руб. 40 коп. на рік, 1 руб. 20 коп. на півроку і 20 коп. на місяць. За дві книги (або журнали) відповідно 4 руб. 80 коп. на рік. Газети додому не видавалися.

Багато пунктів правил стосувалися збереження фондів, дотримання термінів повернення літератури та сплати штрафів. Недотримання цих правил могло призвести до припинення користування бібліотекою за постановою розпорядчого комітету назавжди або на певний час.

Згідно з інструкцією для бібліотекаря, він повинен був слідкувати за порядком та благоустроєм книгозбірні, комплектуванням, оправою та своєчасною видачею бібліотечних документів. Також бібліотекар відповідав за збереження фонду, ведення каталогів та зошитів обліку видачі книг і наданих застав, прибутково-видаткової книги та мав щоденно інформувати відповідального за облік коштів члена розпорядчого комітету про прибутки та витрати грошей і здавати йому залишок¹⁰.

Гайсинська міська публічна бібліотека ім. О. С. Пушкіна у 1910 р. знаходилася під безпосереднім керівництвом розпорядчого комітету, до складу якого входили такі особи: гайсинський міський голова Н. І. Попов як голова комітету, штатний наглядач міського двокласного училища, наглядач церковнопарафіяльних шкіл Гайсинського повіту І. П. Дубчинський, голова комітету опіки над народною тверезістю А. А. Севастьянов та голова ради старшин Гайсинських народних зборів Л. Е. Ланскорунський, якого потім замінили К. А. Буй, В. Н. Шпакович, Є. Ф. Овчаров, останній став відповідальною особою по бібліотеці і почав завідувати її господарською частиною

⁹ ДАХО, ф. 117, оп. 1, спр. 353, арк. 1.

¹⁰ Там само, арк. 2, 5–7.

та коштами. Бібліотекарем була М. В. Волкова. Цього ж року дійсних членів було 72 особи; читачів, які протягом року платили по 20 коп. за місяць, – 70 осіб; тих, що читали в бібліотеці щоденно і сплачували по 2 коп. – 79 осіб.

Фонд Гайсинської міської публічної бібліотеки ім. О. С. Пушкіна у 1910 р. складав 7728 прим., найбільше було літератури з розділів російської та іноземної словесності – 5218 примірників і дитячої літератури – 934 прим. Нові надходження в цьому році склали 111 прим. книг, списання не проводилось. Періодичні видання нараховували 1188 прим. У 1910 р. бібліотека отримувала 18 назв періодичних видань: “Киевлянин”, “Киевская мысль”, “Киевские вести”, “Одесские новости”, “Русское слово”, “Речь”, “Вестник Европы”, “Вестник знания”, “Русская мысль”, “Русское богатство”, “Современный мир”, “Журнал для всех”, “Природа и охота”, “Нива”, “Сатирикон”, “Всходы”, “Юная Россия” та ін.

Архівні матеріали свідчать, що видаткова частина бюджету Гайсинської публічної книгозбірні не перевищувала прибуткової, а зростання цін приводило до збільшення обох частин. Варто зазначити, що у 1918 р. було поставлено питання про збільшення коштів на утримання бібліотекаря на місяць з 25 руб. до 50 руб., і розпорядчий комітет книгозбірні подавав клопотання до думи про збільшення видатків на бібліотеку. Дума, в свою чергу, просила розпорядчий комітет проводити більше лекцій і спектаклів¹¹. Гайсинська публічна бібліотека продовжувала своє існування і за радянської влади.

У 1891 р. громадські активісти звернулися до губернатора з проханням відкрити у Проскурові читальню з російськими і польськими книгами. 5 липня 1899 р. дозволили відкрити Проскурівську міську бібліотеку ім. О. С. Пушкіна. Лише 6 лютого 1901 р. було затверджено статут “Проскуровской городской библиотеки в память А. С. Пушкина”. В травні цього ж року її відкрили. Розташувалася бібліотека в одній із кімнат офіцерського зібрання 46-го Дніпровського полку по вул. Олександрівській (тепер вул. Проскурівська в м. Хмельницькому). Її книжковий фонд (близько тисячі примірників) складався лише з російських книг, журналів та газет. Кошти на її утримання визначала міська дума. Крім того, надходили різні членські внески, пожертви, платня за проведення концертів та інших розважальних заходів. Керівництво бібліотекою було покладено на розпорядчий комітет з семи членів. Першим бібліотекарем була донька місцевого купця 17-річна М. І. Наумова¹².

Про свою діяльність бібліотека звітувала міській управі. Дума ж на своїх засіданнях затверджувала протоколи зборів розпорядчого комітету, членів бібліотеки. Наприклад, на своєму черговому засіданні 22 березня 1909 р. цей розпорядчий орган розглянув протокол загальних зборів членів бібліотеки. Того ж дня збори затвердили звіт розпорядчого комітету за 1908 р., обрали головою комітету П. О. Донського, який замінив на цій посаді О. П. Петрова, нових членів ревізійної комісії – С. Л. Деревода і К. І. Зрене. За дев’ять років бібліотека збільшила свої фонди майже у чотири рази. Крім того, “публіка читала безкоштовно” щоденно, включаючи вихідні і святкові дні. В зв’язку з цим збільшувалися видатки з міського бюджету на утримання бібліотеки. Якщо у 1904 р. ця сума складала 396 руб., то вже у 1905 р. – 404 руб., 1906 р. – 500 руб., 1907 р. – 530 руб., 1908 р. – 640 руб.¹³

¹¹ ДАВО, ф. 286, оп. 1, спр. 85, арк. 83.

¹² ЦДІАК, ф. 301, оп. 1, спр. 1535, арк. 5.

¹³ Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Подільські бібліотеки наприкінці XIX – на початку XX ст. // *Освіта, наука і культура на Поділлі*. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2. – С. 8.

У 1915 р. Проскурівська земська управа ухвалила реорганізувати бібліотеку в повітову земську, що призвело до її розширення – відкрився читальний зал, показова виставка. Під час громадянської війни бібліотеку було пограбовано, більшість книг втрачено. Відновила свою роботу бібліотека в 1921 р.¹⁴

Складно проходив процес утворення публічної бібліотеки в одному з найбільших міст губернії – Вінниці. Ще у 1889 р. громадськість міста за ініціативою місцевого вчителя І. Я. Рубінштейна запропонувала міській думі відкрити загальнодоступну читальню. Місцева влада розглянула цю пропозицію (в обговоренні брав участь гласний думи, письменник М. М. Коцюбинський) і відхилила її як передчасну. Через 13 років міська дума, прагнучи гідно вшанувати пам'ять М. В. Гоголя, до 50-річчя з дня смерті видатного письменника, на засіданні 20 лютого 1902 р. вирішила “закласти початок Вінницькій публічній бібліотеці ім. М. В. Гоголя”. Проект будинку бібліотеки підготував вінницький архітектор Г. Г. Артинов. В пояснювальній записці він зауважив, що за зразок брав американські бібліотеки, з точки зору “найкращих засобів зберігання книжкових скарбниць і надання публіці можливості вільно користуватись ними”. Кошторис на будівництво і обладнання склав 14797 руб. 92 коп. Не марнуючи часу, міська дума надсилала у видавництва і бібліотеки Петербурга, Москви, Києва, Одеси замовлення на літературу для майбутньої книгозбірні. Водночас розглядалися пропозиції власників великих приватних бібліотек.

5 лютого 1906 р. члени розпорядчого комітету разом із архітектором прийняли від будівельників завершене приміщення. Впродовж наступного року здійснювалося облаштування книгозбірні. Першим бібліотекарем новоствореної бібліотеки до 1919 р. була Є. С. Вознесенська. Наприкінці 1906 р. подільський губернатор затвердив “Правила користування книгами і періодичними виданнями у Вінницькій міській публічній бібліотеці імені М. В. Гоголя”. Міська дума замовила для бібліотеки спиртові лампи з Москви, годинник з Петербурга, ікони просвітителів Кирила і Мефодія, а також Нестора-літописця та гіпсове погруддя Гоголя – з Києва. Місцевий палітурник П. Завельбанд поновив обкладинки бібліотечних книг зі спеціальним тисненням “ВГГБ” (Вінницька міська Гоголівська бібліотека), а живописець Б. Буріхсон виготовив вівіску.

2 лютого 1907 р. нова бібліотека розпочала роботу. Будівля бібліотеки містила в собі великий читальний зал, книгосховище, квартиру для бібліотекаря, кабінет старовини (у ньому розмістили речі, знайдені у Вінниці під час земляних робіт). Споруда обійшлася місту в 17 тис. руб., на придбання книг та передплату періодичних видань міська дума постановила відпускати по 1 тис. руб. щорічно протягом 12 років¹⁵. Проте визначення “публічна” у назві бібліотеки не означало, що її література стала доступною широким народним масам. Статут позбавляв права користуватися бібліотекою нижчих воєнних чинів, юнкерів, студентів, учнів. За вступ до Товариства бібліотеки і одержання літератури потрібно було платити значну суму, і це обмежувало можливість користуватися її книгами небагатим людям.

Але й такі обмеження не могли стримати потяг людей до знань. Гоголівська бібліотека обслуговувала читачів з 10 до 14 і з 16 до 19 години, у вихідні та святкові дні –

---

¹⁴ Карван С. Л., Синиця Н. М. Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Островського (до 100-річчя з часу заснування) // *Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції*. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 30.

¹⁵ Єсюнін С. М. Культурно-освітнє середовище міст Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. // *Освіта, наука і культура на Поділлі*. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 207–210.

з 12 до 16 години. Обмін книг здійснювався не раніше наступного дня. Літературу на будь-якій мові, окрім державної російської, можна було видавати тільки після отримання офіційного дозволу. Користування читальним залом коштувало 2 коп. в день незалежно від кількості переглянутих видань. Додому літературу давали під заставу або під письмове поручительство від керівника закладу, де працював читач. Платня за видачу додому нараховувалась окремо на книги і періодику, залежала вона і від строку видачі, а для періодики – і від строку надходження в бібліотеку (так, за дві книги потрібно було платити 25 коп. на місяць, за три книги і новий журнал 60 коп. на місяць, стільки ж за журнал або газету окремо). За несвоєчасне повернення та псування видань стягували штраф. Читачі, які платили 5 руб. річного внеску, користувалися читальним залом безкоштовно, брали літературу додому на пільгових умовах. Кожному видавали абонентську книжку, яка була одночасно читацьким квитком і формуляром для обліку отриманих книг. В пореволюційний період Гоголівська бібліотека стала центральною міською (пізніше – центральною окружною)¹⁶. Сьогодні вона працює як Вінницька обласна універсальна бібліотека ім. К. А. Тімірязєва.

Варто зазначити, що далеко не завжди ідея створення публічної бібліотеки знаходила позитивний відгук влади (губернатора). Відомо про відмови у відкритті таких книгозбірень у Могилеві-Подільському та Новій Ушиці 1910 р., в наступному році – у Брацлаві. Крім зазначених вище книгозбірень, відомо також про існування публічних бібліотек в інших містах Подільської губернії: Літині, Ольгополі (відкрито 26 липня 1905 р.), Летичеві (відкрито 1 січня 1904 р.)¹⁷.

На основі викладеного матеріалу ми можемо стверджувати, що друга половина XIX ст. і особливо початок XX ст. на Поділлі, як і в Україні загалом, – це час появи та становлення нового типу книгозбірень – “Російських публічних бібліотек”, яких на теренах губернії було створено сім. Уряд практично не виділяв коштів на організацію бібліотек, тому вони відкривалися та існували завдяки добровільним пожертвам, невеликим відрахуванням земських та міських закладів і платні, яку брали за читання газет і книг, членським внескам. Правила роботи кожна бібліотека встановлювала свої. Бібліотеки дбали про свої фонди, але основне місце в них займали російськомовні періодичні видання та художня література.

Варто зазначити, що основним завданням публічних бібліотек, поряд з освітньою та інформаційною, була ідеологічна функція, спрямування якої залежало від її засновників. Оскільки влада в країні належала російському уряду, то й більшість бібліотек змушені були використовувати виключно російськомовну літературу через те, що дозвіл на їх відкриття видавав губернатор як представник уряду, і ціла низка офіційних документів забороняли відкриття бібліотек польською, єврейською або українською мовами.

Статути публічних бібліотек проголошували широкі демократичні засади діяльності майбутніх громадських бібліотек, тому кожному члену бібліотечного товариства давали право голосу у вирішенні всіх питань організації та практичної діяльності установи. Однак, бібліотеки знаходилися під постійним наглядом адміністрації.

Незважаючи на цензурні обмеження та постійний нагляд за діяльністю, бібліотеки зберігали дійсно громадський характер. І хоч користування ними було платним, кожний бажаючий купував членський квиток на різний час: рік, півроку, квартал,

¹⁶ Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення. – Вінниця, 2007. – С. 22.

¹⁷ Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Подільські бібліотеки наприкінці XIX – на початку XX ст. ... – С. 9.

місяць. Ціна квитка в середньому на рік становила 5 рублів. Правління бібліотек турбувалося і про бідніше населення при встановленні платні, яка мала бути доступною для незаможних людей.

Зрозуміло, що така чисельність публічних бібліотек не задовольняла читацькі потреби міського населення, але з їх відкриттям збільшувалась кількість читачів, і, попри російськомовність фондів, книгозбірні сприяли освітньому та культурному розвитку населення Подільської губернії.

FROM THE HISTORY OF PUBLIC LIBRARIES IN PODILLIA PROVINCE AT THE TURN OF THE 20TH CENTURY

Olena AIVAZIAN

*Khmelnyts'kyi National University, Research Library,
110/1, Kamianets'ka Str., Khmelnyts'kyi, 29016, Ukraine, tel. (03822) 4-92-38*

The article provides brief overview of the history of public libraries operating in Podillia during the period of 1866–1918, mainly the history of their foundation, the basic principles of operation as well as the characteristics of their book collections and visitors. The first to open was Kamianets'-Podil'sk Provincial Library. The libraries in Vinnytsia, Proskuriv, Bar and Haisyn are also under discussion. In those libraries, Russian literature (mostly fiction) and press was dominant. The majority of funding for libraries came from local budgets or readers' fees.

Key words: the history of libraries in Ukraine, Russian public libraries at the turn of the 20th century, Podillia province.

ИЗ ИСТОРИИ ПУБЛИЧНЫХ БИБЛИОТЕК ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX в.

Елена АЙВАЗЯН

*Хмельницький національний університет, Научна бібліотека,
ул. Каменецька, 110/1, г. Хмельницький, 29016, Україна, тел. (03822) 4-92-38*

Кратко рассмотрены история основания, характерные черты функционирования, состав фондов и читательский контингент публичных библиотек, которые действовали на Подолье в 1866–1918 гг. Первой из них была библиотека губернского центра – Каменца-Подольского, описаны также библиотеки Винницы, Проскурова, Бара и Гайсина. Во всех них абсолютно доминировала русская литература (преимущественно художественная) и пресса, финансировались библиотеки главным образом за счет выплат из местных бюджетов и платы от читателей.

Ключевые слова: история библиотек в Украине, российские публичные библиотеки конца XIX – начала XX вв., Подольская губерния.

Стаття надійшла до редколегії 21.05.2013

Прийнята до друку 23.06.2014